शाब्दतरङ्गिणी (पृ.37)
शाब्दबोधविचारोपयोगिनां मौलिकानां शास्त्रार्थानां तत्तन्मतभेदसूची

1	**2**	3	4	5	6	7	8
		वैयाकरणाः		**मीमांसकाः**		**नैयायिकाः**	**इतरे**
	शास्त्रार्थः	**प्राचीनाः**	**नवीनाः**	**भाट्टाः**	**प्राभाकराः**		
1	**वाक्यार्थबोधे करणम्**	स्फोटः	स्फोटः	पदैरभिहिताः पदार्थाः ।	अन्वितार्थे शक्तानि पदानि ।	तत्तत्स्वार्थे शक्तानि पदानि आकाङ्क्षादिसहकारेण पदार्थ-स्मृतिद्वारा वाक्यार्थबोधे करणम् ।	
2	**शक्तिः (अभिधा)**	शब्दगतम् अनादिबोधकत्वं बोधजनकतावच्छेदक-विषयिताकत्व-पर्यवसितम्	शब्दार्थतादात्म्येनोपकृतः वाच्यवाचकभावाख्यः अतिरिक्तः संबन्धः । तादात्म्यमपि शक्त्युपकारक-त्वात् शक्तिरिति व्यपदिश्यते।	पदपदार्थयोः स्वाभाविकः संबन्धः नित्यः ।	पदानामर्थबोधे सामर्थ्यम् । जातौ स्मारकशक्तिः । अन्वितेऽर्थे आनुभाविकी शक्तिः ।	अवश्यज्ञेयः समयः संकेतः । नित्यः ईश्वरसंकेतः शक्तिः । अनित्यः आधुनिकसंकेतः परिभाषा । संकेतः - इच्छा ।	बोधानुकूलशक्तिमत्पदस्य ज्ञानं संस्कारो वा अभिधा इति **काव्यप्रदीपकाराः** । शक्त्या प्रतिपादकत्वम् अभिधा इति **वृत्तिवार्तिककृतः**।
3	**एकार्थीभावः**	समासे विशिष्टार्थे शक्तिः ।	समासे अजहत्स्वार्थी वृत्तिः ।	वाक्ये इव समासेऽपि व्यपेक्षैव, नैकार्थीभावः ।		शक्तिः पदमात्रवृत्तिः, समासे पदसमुदाये न शक्तिः ।	
4	**लक्षणा**	सर्वे सर्वार्थवाचकाः । लक्षणा वृत्तिर्नास्ति । प्रयोगप्राचुर्य-तदभावाभ्यां शक्तिरिति लक्षणेति च व्यवहारः ।	सर्वेषां शब्दानां सर्वार्थवाचक-त्वात् शक्यत्वेन प्रसिद्धान्य-बोधौपयिकः व्यक्तिविशेष-बोधौपयिकश्च शक्तिविशेषः ।	वाक्यार्थबोधानुकूलः पदार्थ-संबन्धः । अन्वयनिष्ठं पदार्थ-प्रतियोगिकत्वं लक्षणेति, वाक्यार्थः लक्ष्यः इत्युच्यते ।	वाक्यार्थान्वयिगतपदार्थसंबन्धः । वाक्येऽपि लक्षणा अस्ति ।	शक्यसंबन्धः । पदमात्रवृत्तिः ।	अर्थगतः बोधानुकूलः शब्दे आरोप्यते । लक्षणा आरोपिता क्रिया इति **काव्यप्रकाशकाराः** । मुख्यार्थसंबन्धेन प्रतिपादक-त्वमिति **वृत्तिवार्तिककाराः** । शक्यादशक्योपस्थितिरिति अशक्ये तात्पर्यमिति च **नैयायिकैकदेशिनः** ।
5	**लाक्षणिकबोधः**		शक्यतावच्छेदक-गङ्गात्वादि-रूपेण लक्ष्यतीरादिबोधः आहार्यारोपः ।			पदात् लक्ष्यतावच्छेदकरूपेणोप-स्थापितस्य तेनैव रूपेण शाब्दबोधः ।	लक्षणया तीरत्वेनोपस्थितस्य गङ्गात्वेन शाब्दबोधः इति **रसगङ्गाधरकाराः** ।
6	**व्यञ्जना**		शब्दतदर्थादिसाधारणः व्यापारविशेषः ।		व्यङ्ग्याभिमतेऽपि शब्दस्य अभिधैव इषोरिव दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारः न व्यञ्जना ।	शक्त्या, लक्षणया, मनसा वा व्यङ्ग्याभिमतस्यार्थस्य प्रतीतिः । व्यञ्जनावृत्तिरस्ति ।	काव्यजीवातुरसप्रतीतये शब्दार्थ-साधारणी व्यञ्जना आवश्यकीति **आलङ्कारिकाः** ।
7	**सुबर्थः**	आश्रयः, अवधिः, उद्देश्यः, संबन्धश्च । अभेदेन प्रकृत्यर्थान्वितः सुबर्थः धात्वर्थेऽन्वेति । शक्तिपक्षे आश्रयत्वादिकं सुबर्थः ।	कर्मीभूत-ग्रामादिः सुबन्तार्थः धात्वर्थान्वयी ।	अखण्डं कर्मत्वादिकं सुबर्थः । तत्रैव सुबर्थसंख्या अन्वेति । सुबर्थः परम्परासंबन्धेन भावनायामन्वेति ।		कर्मत्वमाधेयत्वपर्यवसितं द्वितीयार्थः साक्षात्संबन्धेन धात्वर्थफलान्वयी । सुबर्थ-संख्या प्रकृत्यर्थे विशेषणम् ।	
8	**धात्वर्थः**	फलं व्यापारश्च सर्वधातूनाम् अर्थः ।	कृतिपर्यन्तव्यापारो धात्वर्थः । फलावच्छिन्नव्यापारः व्यापारवच्छिन्नफलञ्च धात्वर्थः ।	फलावच्छिन्नव्यापारः धात्वर्थः । कृतिः न धात्वर्थान्तर्भूता ।		सकर्मकधातूनां फलावच्छिन्न-व्यापारोऽर्थः । फलं व्यापारश्च अर्थः इति शण्डशक्तिपक्षः । कृतिः न धात्वर्थः । अकर्मकाणां व्यापारमात्रमर्थः ।	फलमात्रं धात्वर्थः इति **मण्डन-मिश्राः** । व्यापारमात्रं धात्वर्थः इति **प्राचीननैयायिकाः** ।
9	**तिङर्थः**	आश्रयः । धात्वर्थे विशेषणम् ।	अखण्डकर्तृत्वकर्मत्वादिमान् ।	कृतिः - भावना धात्वर्थस्य विशेष्यभूता । निरूढलक्ष्यः अखण्डकर्तृत्वादिमानपि भावनायामन्वेति ।		कृतिः शक्यार्थः । आश्रयत्वं प्रतियोगित्वं च निरूढलक्ष्यः प्रथमान्तार्थे विशेषणम् ।	व्यापारः इति **मण्डनमिश्राः** ।

10 **लकारार्थकालः**	धात्वर्थान्वयी ।		तिङर्थभावनान्वयी ।		तिङर्थकृतौ, आश्रयत्वादेः तिङर्थतास्थले धात्वर्थे चान्वेति ।
11 **लिङर्थः**	इष्टसाधनत्वम् ।	प्रेरणात्वरूपाखण्डधर्मवान् ।	प्रवृत्त्यनुकूलो व्यापारः प्रवर्तना ।	नियोगः ।	बलवदनिष्टाननुबन्धित्वसहितमिष्टसाधनत्वं, कृतिसाध्यत्वञ्च
12 **वाक्यार्थबोधे मुख्यविशेष्यः**	धात्वर्थो व्यापारः । सोऽपि नञ्समभिव्याहारे, नञर्थाभावे विशेषणम् ।	धात्वर्थः । कर्त्राख्याते व्यापारः, कर्माख्याते फलञ्च विशेष्यतया भासते ।	आख्यातार्थभावना ।		प्रायः प्रथमान्तार्थः, क्वचित् निपातार्थः, अन्यत्र धात्वर्थः, अपरत्र आख्यातार्थश्च ।